

MEMLÜKLERDE DÖRT MEZHEP BAŞKADILIKLARININ KURULUŞU VE İŞLEYİŞİ*

THE ESTABLISHMENT OF FOUR JUDGESHIPS IN THE MAMLUKS AND ITS FUNCTIONING

Burak Gani EROL**

Öz

Asıl görevi şer'î ahkâm üzere adaleti tesis etmek olan kadı, İslam tarihi içinde dinî, malî, idarî vb. görevleri de üstlenmiş olan ve vazifesi itibarıyla da devletin işleyişinin en önemli unsurlarından olan bir makamı temsil eder. Kadıların bağlı olduğu, onları tayin ve azleden ve bizzat halife / sultan tarafından seçilen makam ise başkadılıktır. İslam tarihi içinde Abbâsîler döneminde tesis edilmiş olan başkadılık, zaman içinde müesseseleşmiş ve İslam devletlerinin tamamında vücut bularak çok önemli bir fonksiyonu meydana getirmiştir. Başkadıların tayinleri esnasında buldukları İslam ülkesinin ağırlıklı mezhebi göz önüne alınmıştır. Mısır ve havalisinde ikamet eden Müslümanların pek çoğu Şâfi olduklarından mütevellit başkadılar da Şâfi olmuşlar, onların kendilerine nâip olarak seçtikleri kadılar arasında da Şâfiler diğer mezhep kadılarına, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî, sayıca üstün gelmişlerdi. Memlûkler döneminde ise Sultan ez-Zâhir Baybars tarafından, tarihte ilk defa olmak üzere, diğer üç Sünnî mezhep kadılarından da birer başkadı tayin edilmişti. Ancak aynı ünvanı paylaşan başkadılar arasında Şâfi başkadısı yetki, itibar ve kendisine bağlı vekiller bakımından diğerlerinden temayüz etmeye devam etmişti. Başkadılığın Şâfi mezhebinin tekelden çıkartılıp diğer mezheplerden de başkadı tayinlerinin yapılmasının müspet sonuçları olduğu gibi menfi sonuçları da olmuş, farklı mezheplere mensup kadılar, zaman zaman birbirleriyle ihtilafa düşmüşlerdi. Memlûk sultan ve emîrlerinin pek çoğunun da Hanefî mezhebine mensup olması sebebiyle, onlar da bazen mezhep taassubuyla hareket etmişlerdir. Bazen sultan ve emîrler, İslam anlayışına uygun olmayan şekilde, adalet teşkilatının işleyişine müdahale etmişlerdir. Bu çalışmada Sultan Baybars'ın başkadılık müessesesi ile ilgili reformunun sebeplerini, Şâfi başkadısının görev ve yetkilerini, mezhep başkadılarının birbirleriyle olan münasebetlerini ve siyasi mekanizmanın başkadılık üzerindeki etkisini, dönemin kaynaklarını kullanmak suretiyle ele almaya alıp örnekleriyle açıklamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Memlûkler, başkadılar, kadı, Şâfi,

Abstract

The qadi, whose real task was to establish justice according to the shar'î provisions and rulings, represented such positions as religious, financial, administrative in the history of Islam and was also one of the most important elements of the functioning of the state. The authority to whom qadis were attached, the one who appointed and dismissed them and the one who was elected by the caliph / sultan was the chief qadi. Founded in the Abbasids period in the history of Islam, the system of qadis was established over time, providing a very important function to the all of the Islamic states. While qadis were appointed, they were assigned according to the prevailing denomination of the Islamic country. Since many of the Muslims who resided in Egypt and their environment were Shafi, the successors were also Shafi, and among the qadis they chose as their deputy the Şhafis had outnumbered

* Makalenin Geliş Tarihi: 15.02.2018, Kabul Tarihi: 09.08.2018. DOI: 10.31624/tkhbvd.2018.13

** Dr. Öğr.Üyesi Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Rize, burak-gani@hotmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3010-4276>.

other sectarian qadis, which were Hanafi, Maliki and Hanbali. In the Mamluk period, Sultan al-Zahir Baybars appointed a chief qadis for the first time in history from the other three Sunni denominations. But, among the chief qadis who shared the same title, the Şhafi qadi continued to preoccupy others in terms of authority, reputation, and deference to him. There were negative consequences, such as the fact that head of qadi was removed from the monopoly of Şhafi sect (madhhab) and that the appointments of the chief qadi of the other sects had positive results, and the chief qadis belonging to different sects occasionally disagreed with each other. Because many of the Mamluk sultans and emirs belonged to the Hanafi sect, they also sometimes acted with sectarian intent. Sometimes, the sultans and emirs interfered with the functioning of the justice organization, which was not in line with Islamic understanding. In this study, we tried to explain the causes of Sultan Baybars' reform of institution of chief qadis, the duties and authorities of the Şhafi chief qadi, and the relations of the chief qadis with each other and the influence of the political mechanism on the chief qadis.

Keywords: Mamluks, Chief Qadis, Qadi, Şhafi,

1. Giriş

Kadı, umumî manada hukukî uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen görevli yani hâkime verilen isimdir. Arapça'da *kazâ* [*kadâ*] kökünden ism-i fâil olan kadı, fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlmek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder. Kadıların tayin, terfi ve azilleriyle yetkili kimseye *kâdî'l-kudât* [başkadı, kadıların kadısı], kadı tarafından yargılama yapmak üzere görevlendirilen kişiye de *halife, nâib* yahut *vekil* adı verilir. (Atar, 2001: 66). Kadılık görevi başlarda Hz. Peygamber ardından Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer tarafından icra edildiyse de devletin sınırlarının genişlemesi ile birlikte sadece bu işle uğraşan özel memurlar Hz. Ömer ile görevlendirilmeye ve diğer vilayetlere gönderilmeye başlandı. Önceleri bizzat halifeler tarafından tayin olunan kadıların daha sonra tayin, terfi ve azleden, ülke içinde yargı sisteminin sorumlusu olan görevliye yukarıda da değinildiği üzere *kâdî'l-kudât* yani başkadı denilmeye başlandı. Zira başkadı denilen şahıs, tüm ülkede doğrudan doğruya adalet sağlayıcının kendisi olup, kadılar onun bu görevine binaen, onun *nâibleri* olarak görevlerini icra ederlerdi. Bu anlamda başkadı, zamanında Hz. Peygamber ve onun halifeleri tarafından icra edilen adaleti sağlama görevini, onların halifesi olarak şahsen ve *nâibleri* yardımıyla gerçekleştirirdi (İbn Haldun, 2017: 463; Şeker, 2017: 164). Başkadı, aynı zamanda şer'î hükümlerin de en yüksek rütbeli uygulayıcısı idi. İslam Tarihinde başkadı ünvanını ilk olarak alan şahıs, Harun Reşîd tarafından bu göreve tayin olunan ve Hanefî ekolünden olan Ebû Yûsuf'tur (el-Makrîzî, 1998: 363). Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Ebû Yûsuf başkadı ünvanıyla devletin diğer eyaletlerine de kadı tayini yapmaktaydı. Ondan önce kadı tayini doğrudan halifenin kendisi tarafından yapılmaktaydı. Abbâsîler döneminde tayin edilen kadıların İslam'ın dört Sünnî mezhebi arasından seçildiğini görmekteyiz. Şâfi, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinden birine mensup olan kadılar, gönderilecekleri şehir ya da bölgede yaşayan halkın umumi mezhebine göre seçilirlerdi (Mâcid, 1979: 93-94).

Çalışmamızda bu şekilde bir başlangıcı olan başkadılık müessesesini, büyük bir yapısal değişime uğradığı Memlûkler döneminde ele aldık. Başkadıların sayısının ez-Zâhir Baybars tarafından dört Sünnî mezhebi de içine alacak şekilde dörde çıkarılması üzerinde hususiyetle durup bunun nedenlerini, dönemin tarihçilerinin konuya dair görüşleriyle ortaya koyduk. Ardından da, Şâfi başkadısının diğerlerinden yetki ve imtiyaz bakımından temayüz edişini ve dört Sünnî mezhep başkadısının birbirleriyle olan münasebetlerini genel olarak inceleyip siyasi otoritenin başkadılık makamı üzerinde tesir ve nüfuzunu da açıklamaya gayret ettik.

2. Memlûklere Kadar Mısır'da Başkadılık

Mısır'da genel olarak Şâfi mezhebi yaygın olduğundan kadılar da çoğunlukla Şâfilerden olmuştur. Özellikle de Mısır temelli kurulan devletlere bakıldığında, Kadı Ebû Zer'a Muhammed b. Osman el-Dımaşkî'nin Mısır kadısı olduğu yaklaşık 897 senesinden itibaren, Şâfi mezhebi diğer mezhepler üzerine itibarî olarak üstünlük sağlamıştı (es-Suyûtî, 1967: c. 2, 165). Bundan sonra da Şâfi mezhebinin diğer mezhepler üzerine üstünlüğü devam etti. Öyle ki Ebû Zer'a'dan Fâtımîler dönemine kadar tayin olunan yirmi yedi kadıdan on iki tanesi Şâfi, altı tanesi Mâlikî ve dört tanesi de Hanefî idi (Nielsen, 1984; 168).

979 senesinde Fâtımî iktidarına kadar bu durum böyle devam ettiyse de bu tarihten itibaren mezhepler arasında Şâfilik, Şiilikten sonra ikinci sıraya düştü. Fâtımîlerin Mısır'ı kendilerine merkez halini getirmeleriyle birlikte burada bir başkadı bulunur oldu. Mısır'da bulunan başkadının sakin olduğu şehir ise doğal olarak Kâhire idi. Başkadıya tabi olarak Fatımî hilafetine bağlı gerekli görünen her şehirde de bir kadılık makamı tesis edilmiş idi. Şiî mezhebine mensup olan Fâtımî Devleti'nde başkadı da tabii olarak İsmailiyye mezhebine mensup idi ve bu her şeyden öte bir zaruret idi. Vezir Ahmed b. el-Efdal'ın vezareti döneminde de bu durum devam etti. Ancak O, önce Şâfi, arkasından Mâlikî, sonra İsmailiyye ve en son da İmâmîyye olacak şekilde kadıları tertip etti ve tayinlerini yaptı. Lakin aynı anda dört başkadının bir arada olması gibi bir durum söz konusu değildir. Söz konusu olan durum, İsmailî başkadısının altında diğer mezheplerden de birer kadının atanmasıydı (Allouche, 1985: 318). Es-Suyûtî konuyla alakalı şöyle der: “525 senesinde Ebû Ahmed b. el-Efdal dört mezhepten kadıyı hüküm vermeleri için belirledi. Bunlar mezheplerine göre hüküm verebilecekler ve yine mezheplerine göre miras taksimi yapabileceklerdi. Bunlar: Şâfi kadısı Sultân b. Reşâ, Mâlikî kadısı Ebâ Muhammed 'Abdu'l-Mevâlî b. el-Lebenî, İsmâiliyye kadısı Ebâ'l-Fadl b. er-Rızk ve İmâmîyye kadısı İbn Ebî Kâmil'dirler. Böylesi hiç duyulmuş bir şey değildir” (es-Suyûtî, 1967: 165). Bu kadılar kendi mezheplerine göre hüküm verip miras taksimi yapabiliyorlardı. Selaheddîn Eyyübî'nin iktidarıyla birlikte Mısır'da kadınların İsmailiyye mezhebinden seçilmesi terk olunmuş ve Sünnî mezhepten seçilir olmuştu. Ancak burada da Sünnîliğin Şâfi mezhebinden olması kaidesi getirilmiş ve bu şekilde Şâfi mezhebi yine itibarî olarak mezhepler arasında

birinci sıraya yükselmişti (Mâcid, 1979: 94). Bu durum Baybars'ın 1265 senesinde dört Sünnî mezhepten her birisine başkadı tayin edene kadar da devam etti.

3. Baybars'ın Mezhep Başkadılarının Sayısını Dörde Çıkarması

Baybars, 1258 senesinde Moğollar tarafından ortadan kaldırılan Abbasi halifeliğini 1261 senesinde ihya ettikten sonra büyük bir reform yapmış ve başkadıların sayısını dörde çıkarmıştır. İslam tarihinde, tesis olunmasından itibaren başkadılık müessesinin dört mezhep tarafından yürütüldüğü bir dönem olmamıştı. Baybars'ın başkadı sayısını niçin dörde çıkardığına dair kaynaklarda farklı bilgiler vardır. İbn Kesîr bunun sebebini Şâfi kadısının işini ve yükünü hafifletmek olarak açıklar. “Melik Zâhir Mısır'da diğer mezheplere mensup müstakil kadılar atadı. Bunlar buldukları beldelerde tıpkı Şâfilerin kadısı gibi hüküm vereceklerdi. 663 senesi Zi'l-Hicce ayının yirmi ikisinde Pazartesi günü [5 Ekim 1265] Şâfilerin kadılığına Tâceddîn' Abdü'l-Vehhâb b. bintü'l-'E'azz'ı; Hanefîlerin kadılığına Şemseddin Süleyman'ı; Mâlikîlerin kadılığına Şemseddin es-Sübkî'yi; Hanbelîlerin kadılığına da Şemseddin Muhammed el-Makdisî'yi atadı. Bunun sebebi, Şâfi kadısı ' Abdü'l-Vehhâb b. bintü'l-'E'azz'ın Şâfi mezhebine muhalif birçok meselelerde uğraşmak mecburiyetinde kalması ve böylece zaman kaybetmesiydi. Diğer mezheplerin âlimleri de buna muvafakat ettiler. Bunu kendisine Emir Cemâleddin Aydoğdu el-'Azîzî önermişti. Sultan Melik ez-Zâhir'de onun görüşünü beğenmiş ve onun bu önerisini kabul etmiş ve gereğini yapmıştı” (İbn Kesîr, 1997: 460-461). İbnü's-Sübkî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde bunun sebebini zaruret olarak izah eder. “ez-Zâhir Baybars kendi döneminde her mezhepten birer başkadı tayin etti. Bunun sebebi ise şudur: O kadı Tâceddîn'e bir konu hakkında soru sordu. Tâceddîn bununla ilgili fikir beyan etmekten imtina etti. Bunun üzerine Baybars kendisinden diğer mezheplerdeki *nâib*lerine danışmasını istedi. Ancak Şâfi olan Tâceddîn bundan kaçındı. Bunun üzerine olanlar oldu” (es-Suyûtî, 1967: 165). Bir diğer görüş ise bunun Şâfi başkadısının gücünü tahfif etmek amacıyla yapıldığını ileri sürer. Şöyle ki: “Kadı Tâceddîn şeriat hükümlerine sıkı sıkıya bağlı, taviz vermeyen bir kişiliğe sahipti. Öyle ki, büyük bir emirin şahitliğini kabul etmeyecek kadar da adildi. Baybars'ın emirlerinden birisi olan Cemâleddin Aydoğdu bu durumu kabullenemedi. Sultanın yanında Tâceddîn'i görmezden geldi. Ona karşı kin besliyordu. Bir gün sultan *dârü'l-'adl*'de oturup davalara bakar iken önüne mevkuûf olan bir malın satışı ile alakalı bir dava geldi ve bu konuda Tâceddîn'e fikrini sordu. Ancak ondan aldığı cevap canını sıktı. O esnada sultanın yanında olan Emîr Aydoğdu, kadı ayrıldıktan sonra sultanı diğer mezheplerden de birer başkadı atamanın zaruretine ikna etti” (el-Kalkaşandî, 1922: 35; en-Nüveyrî, 2004: 75-76). Diğer üç mezhepten de birer başkadı tayin edilmesinin ardındaki sebebi Baybars'ın Memlûkler tarafından kurulan iktidarı sağlamlaştırmak amacıyla attığı bir adım olarak görmek de mümkündür. Zira O, bu suretle hem tek başına bir dinî otorite konumundaki Şâfi başkadısının otoritesini sınırlandırıyor hem de Şâfi mezhebi mensuplarının Eyyübîlere uzanan geleneksel bağlılıklarına bir set çekmiş oluyordu (Nielsen, 1984; 171-172).

Baybars'ın başkadıları dört Sünnî mezhepten tayin etmesinin bir diğer sebebi ise dönemin demografik yapısı ile açıklanmaktadır. Zira Moğolların istilaları neticesinde beldelerini terk etmek zorunda kalan ahali, dönemin en güçlü ve yegâne sığınağı olan Memlûklere iltica etmişti. Böylelikle şehirlerin hem nüfusları artmış hem de mezhebî anlamda farklılıklar daha da belirgin hale gelmiş, diğer mezhep mensuplarının sayısı da temsil olunmalarını bir zaruret haline gelmişti (Escovitz, 1982, 530).

Diğer taraftan Şâfi mezhebine ilave olarak diğer mezhep kadılarının da başkadı olarak atanmasını Baybars'ın önceden planladığı da aşikârdır. Zira 1262 yılının Temmuz ayında Şâfi başkadısı Tâceddîn 'Abdü'l-Vehhâb b. bintü'l-'E'azz'ı Burhaneddin es-Sencârî'nin yerine Şâfi başkasısı olarak tayin ederken yardımcılığına da diğer üç mezhepten kadılar atamış ve böylelikle gerçekleştireceği reformun ilk sinyallerini vermişti (el-Makrîzî, 1997: C. 1, 544, Rapoport, 2003: 212).

Başkadıların sayısının dörde çıkarak her mezhepten bir başkadının bundan sonra davalara bakacak olmasının, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine mensup olanları sevindirdiğine şüphe yoktur. Ancak bu kararın Şâfi mezhebine uyanlara rağmen alındığı ve de onları memnun etmediği de muhakkaktır. Zira artık onlar, diğer mezheplere karşı sahip oldukları itibârî ve temsilî imtiyazı kaybediyorlardı. Konuyla alakalı olarak tarihçiler eserlerinde şunları derler: “Tâceddîn es-Sübki der ki: “Bu iş Şâfiler için gayet açıktır. Mısır'da Kadı Ebû Zer'a Muhammed b. Osman el-Dimaşkî'den beri Şâfi kadıların ahkâmından başkası bilinmez. Tecrübeliler derki, Mısır, Şâm ve Hicâz'da ne zaman Şâfi hariç bir mezhebin ahkâmına uyulduysa, mahvoldular. Şâfi'den başka mezhebe yakınlık duyan sultanların devletleri de kısa sürede zevâle uğradı. Subhan olan Allah bu diyarlarda Şâfi mezhebini cari kıldı, tıpkı Bilâdu'l-Mağrib'te Mâlikî'yi ve Mâverâünnehir'de de Ebû Hanîfe'nin mezhebini cari kıldığı gibi” (es-Suyûtî, 1967: 165-166). Aynı zamanda görülen bazı rüyalar da bu durumu desteklemektedir. Örneğin: “ez-Zâhir Baybars başkadıların sayısını dörde çıkardıktan sonra bir gün rüyasında İmâm eş-Şâfi'yi gördü. eş-Şâfi, Baybars'a ‘Mezhebimi Mısır'da küçük düşürdün, Müslümanlar arasında tefrika soktun, Allah senden ve senin evladından kıyamet gününe kadar yüz çevirsin’ diye beddua etti. Baybars'ın oğlu es-Sâ'id, tahta oturduktan kısa bir müddet sonra tahttan indirildi. Sülemiş ise tahttan indirildi ve Frenk ülkesine sürüldü ve ölene kadar orada kaldı” (es-Suyûtî, 1967: 166). İbn İyâs şöyle diyor: “Ne zaman Mısır'ın sultanları Şâfi dışında bir mezhebe mensûp oldularsa, devletleri hızla inkızaza sürüklendi. Bunun doğruluğu denenmiş ve ispatlanmıştır” (İbn İyâs, 1984: c. 1, k. 1, 321-322). Ancak zaman Tâceddîn es-Sübki ve İbn İyâs'ı haklı çıkarmamış, Baybars devletin mümtaz sultanlarından biri olarak tarihteki yerini almış, Memlûkler de Osmanlılar tarafından yıkıldıkları 1517 senesine kadar Orta Doğu'nun en güçlü ve etkili devletlerinden birisi olarak varlığını muhafaza etmiştir.

İbn İyâs, Atabek Yelboğa el-Ömerî'nin mutaassıp bir Hanefî olduğunu ve onun Şâfi nüfuzuna karşı Hanefiliği desteklediğini, onun döneminde pek çok Şâfi'nin

Hanefiye döndüğünü ama takdir-i ilahi olarak Birketü'l-İmâm Şâfi'de öldüğünü kaydeder (İbn İyâs, 1984: c. 1, k. 1, 322). Hatta onun Hanefî mezhebine olan taassubunu şöyle yorumlar: “Ulemâdan biri ‘İmâm Şâfi’yi rüyamda omzunda kürekle gördüm ve ona nereye gittiğini sordum’. Bana dedi ki ‘Yelboğa el-Ömerî’nin evine gidiyorum. Tahkîr ettiği mezhebime karşılık onun evini öyle bir yıkacağım ki bir daha kimse yapamayacak’ [onaramayacak]. Gerçekten de öyle oldu. Yelboğa’nın evinin çok sağlam bir temeli vardı. O öldürüldükten sonra evi tahrip edildi ve şu ana kadar da onarılmadı. Ümerâdan kimse oturmadığı gibi o evde Yelboğa’dan da eser kalmadı” (İbn İyâs, 1984: c. 1, k. 2, 52).

İbn İyâs, İbn Mütevvic’den kaynak göstererek Hanefî Kadısı Serâcî’ d-Dîn Ömer el-Hindî’nin uzun bir hastalıktan sonra ölümünü, onun kendisini Şâfi kadısı ile bir tutma isteğine bağlamıştır. Zira O, Hanefî kadısının devlet katındaki ayrıcalık ve imtiyazlarının Şâfi kadısı ile müsavi olmasını istiyordu. Bunun için sultana müracaat etti ve sultan da talebini kabul etti. Ancak hastalığı bunu gerçekleştirmesine mani oldu ve öldü (İbn İyâs, 1984: c. 1, k. 2,105).

4. Mezhep Başkadılarının Nüfûzları ve Birbirleriyle Olan İlişkileri

Memlûk Devleti’nde başkadılık sayısı dörde çıkarılıp her mezhepten bir başkadı görevlendirildikten sonra dahi, Şâfi başkadısının nüfûzu hem devlet kademesinde hem de dinî işlerde devam etmiş, başkadılar arasındaki sıralamada Şâfi başkadısı ilk sırada yer almıştır. Şâfi başkadısını takiben Hanefî, arkasından Mâlikî ve en son sırada da Hanbelî başkadısı takip etmiştir (‘Âşûr, 1992: 174). Başkadıların bu şekilde sıralanması da tesadüfî değildi. Mısır halkının çoğu Şâfi mezhebinden olduğundan, Şâfi başkadısı protokolde en üstteydi. İkinci sırayı Hanefî başkadısının alması sebebi ise, Memlûklerin pek çoğunun Hanefî mezhebinden olmalarından kaynaklanmaktaydı. Üçüncü sırada Mâlikî başkadısının bulunmasının sebebi ise, Mâlikîliğin Mısırlılar arasında yayılan ilk sünî mezhep olmasından kaynaklıydı. Şâfi mezhebi Mısırlılar arasında sonradan yayılmış ve Mâlikî mezhebine ağır basmıştır. Hanbelî mezhebî ise aslında Mısır’da mensubu pek fazla bulunan bir mezhep değildi. Bu mezhebin ağır bastığı bölge Irak idi. Ancak Bağdâd’ın Moğollar tarafından işgali ve Halifeliğin yıkılmasını müteakip Mısır’da vücut bulmuştu (Mâcid, 1979: 95).

Şâfi başkadısı, kadılar arasında en nüfuzlusu olarak diğerlerinden daha fazla göreve ve de imtiyaza sahipti. Başkadıların sadece dinî alanda değil, diğer sahaları da müştemil pek çok görevleri vardı. Kale’deki camide Cuma hutbesini vermek ve Cuma namazını kaldırmak, yetim mallarının sorumluluğu, vakıf mallarının denetimi, dinî derslerin öğretimi, medrese ve vakıfların idaresi, *beytü’l-mâl nezâretî*, *nezâretü’l-hizâne*, *nezâretü’l-hâss*, *kitâbetü’s-sırr*, *nezâretü’l-devle* gibi görevleri dönem dönem üstlenmişlerdi (Mâcid, 1979: 98; Koprman, 2005: 14). Bayram namazları, yağmur duası, *dârü’l-’adl*’in açılması gibi mesuliyetler de, Şâfi başkadısı tarafından yürütülüyordu (Selîm, 1962: 67).

Geri kalan diğer üç başkadının uhdesinde ise Şâfi başkadısı da dâhil olmak üzere hadis derslerini okutmak, *Sahîhü'l-Buhârî* dersleri vermek gibi görevler kalıyordu. Lakin diğer kadılar 1415 senesine kadar sarayda bu dersleri vermeye kâdir değildiler (İbn İyâs, 1984: C. 2, 29). Üstelik Şâfi başkadısı diğerlerinden farklı da giyiniyordu. Bu dönemde Mısır'da kadılar, beyaz kumaştan yapılmış ön tarafı omuzlarına kadar inecek şekilde gayet büyük bir sarık takıyorlardı ve eğer atlı iseler, atın eyerini süslüyorlardı. Bazıları ise, bu sarığın yerine başlarına omuzlarına kadar inen son derece güzel bir örtü atıyorlardı. Elbiselerinin üzerine yeni gayet uzun ve geniş, omuzlarından ayaklarına kadar düz uzanan *delkâ* denilen bir cübbe giyerlerdi. Şâfi ve Hanefî başkadıları sarığın üzerine taktıkları *tarha* adı verilen ve bellerine kadar uzanan bir çeşit başörtüsü ile diğer mezhep kadılarından temayüz ederlerdi ki eskiden bunu takmak sadece Şâfi kadısına mahsustu. Bazılarının sarığı *tarha* olmadan daha güzeldi. Bazıları [yukarıda bahsi geçen cübbe benzeri elbise yerine] ayaklarına kadar uzanan ve önu baştan aşağı düğmeli *ferciyye* denilen bir elbise giyerlerdi. Hiçbir kadı saf ipekten mamul elbise giymezdi. İpekli elbiselerin içindeki ipek oranı diğer kumaşlardan daha fazla olmazdı. Kış mevsiminde elbiselerinin üzerine yünlü beyaz bir kışlık giyerlerdi. Evleri harici bir yerde renkli giyinmezlerdi. Bazıları yolda da bunu giyerlerdi. Ayakkabıları ise Tâif derisinden mamul olup mahmuzsuz idi (el-Kalkaşandî, 1922: 41-42).

Şâfi başkadısının diğer mezhep kadılarından önem bakımından üstün olduğunun en önemli kanıtlarından birisi de, sultan mezâlîm davalarına bakarken hemen onun sağ tarafında oturmasıydı. Oturma düzeninde onu Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî başkadıları takip ederdi. Sultan en-Nâsır Muhammed döneminden sonra ise bu oturma düzeni Şâfi ve Mâlikî başkadıları sultanın sağ tarafında, Hanefî ve Hanbelî başkadıları da sol tarafında oturmak üzere değiştirildi (el-Makrîzî, 1998: 363; Koprman, 2005: 15).

Şâfi başkadısı diğer kadılardan daha fazla *nâib* yani vekil seçme hakkına da sahipti. 1415 senesinde Şâfi kadısının on tane *nâibi* vardı. Hanefî başkadısının sekiz, Mâlikî başkadısının dört ve Hanbelî başkadısının ise üç taneydi (İbn İyâs, 1984: c. 1, k. 1, 26). el-Makrîzî ise Hanefî kadısının sayısını sekiz yerine beş olarak verir (el-Makrîzî, 1997: c. 6, 407). 1513 senesinde Sultan Kansûh el-Ğavri Şâfi kadısı için yüz, Hanefî kadısı için kırk, Mâlikî kadısı için otuz ve Hanbelî kadısı için de on tane *nevvâb* tayin etti (İbn İyâs, 1984: c. 4, 352). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki *nâib*lerin sayısı sürekli olarak değişmiştir.

Ordu içinde önemli bir göreve sahip olan Kazasker, Şâfi, Hanefî ve Mâlikî mezhebi mensuplarından seçilirdi. Hanbelî mezhebinden seçildiği ise vaki değildir (el-Kalkaşandî, 1922: 42; Koprman, 2005: 15).

Bazı durumlarda altının miskâlinin [Bir ağırlık birimi olup Mısır'da 24 kırât 4,68 grama tekabül eder, Mutçalı, 1995: 97-98] değerinin belirlenmesi işini de Şâfi kadısı yapardı. 1414 senesinde Melik Müeyyed döneminde sarrâfların ve tüccarların da katılımıyla yapılan geniş bir toplantı da 1 miskâl Müeyyedî altının değeri 150 dirhem olarak belirlenmişti (el-Makrîzî, 1997: c. 6, 379-380).

Başkadılık makamına getirilen bir Şâfi kadısı, Kale'ye çıkıp sultan tarafından görevine resmî olarak tayin edildikten sonra, sultanın yanından uğurlanırken kendisine diğer kadıların aksine bir tören düzenlenir ve ümerâ kendisine yol boyunca eşlik ederdi. İbn Hacer, Şemseddin el-Kâyâtî, Sadreddin el-Menâvî sultanın yanından dönerken tören düzenlenen bazı isimlerdir (İbnîyâs, 1984: c. 2, 203, 247, 520).

Şâfi mezhebinin mensupları ve başkadıları, diğer mezheplere karşı sahip oldukları imtiyazları muhafaza edebilmek ve hatta nüfuzlarını arttırabilmek için mücadeleden de geri durmamışlardır. 1377 senesinde Sultan el-Mansûr Alî b. el-Eşref Şa'ban, Hanefî başkadısı Celâleddin Câr Allah'ı Şâfi başkadısı Burhaneddin İbrâhîm b. Cemâ'a ile aynı mertebe ve öneme getirdi. Ve her iki başkadıya da aynı yetki ve sorumlulukları verdi. Şâfi başkadısı sultanı bu kararından vazgeçirmek için her türlü yolu denemiş, emirlerle toplantılar yaparak kulis oluşturmuş ve kararından vaz geçirene kadar ona elinden gelen her türlü baskıyı yapmış ve bunda da başarılı olmuştu (el-Makrîzî, 1997: c. 5, 67).

Ancak her ne kadar Şâfi mezhebi, Mısır'da en çok taraftarı olan mezhepse de siyasî iktidarın da ağırlıklı olarak Hanefî mezhebine mensûp olduğunu ifade etmişti. Bu cümleden olmak kaydıyla, devlet içindeki Şâfi başkadısının ve mezhebinin egemenliğine rağmen Hanefî kadıları da bazen önemli olarak addedilen ve sâir zamanda Şâfi başkadısının uhdesinde bulunan vazifelere tayin olunmuşlardı. Hanefî Sadreddin Süleymân b. Vehîb el-Ezre'î kazasker makamına kadar yükselmişti (es-Sehâvî, 1966: 151). Bedreddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-'Antâbî ise *nezâretü'l-ahbâs* ve *hisbe* görevlerini bir arada üstlenen ilk Hanefî başkadısıydı (es-Sehâvî, 1966: 474). Aynı şekilde Evhadü'd-Dîn Abdu'l-Vâhid b. İsmâîl *vekâletü'l-beyti'l-mâl* ve *mübâşirü'd-dîvânî's-sultân* gibi görevleri de uhdesine almıştı (İbn İyâs, 1984: c. 1, k. 1, 323).

Şâfi ve Hanefî başkadılarının rekabet ve mücadele halinde oldukları bir husus da *dâru'l-'adl*'de fetva verme yetkisi idi. Hanefî başkadısı Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman b. es-Sayığ, 1363 senesinde bu ünvana sahip olan ilk başkadı olarak karşımıza çıkar (İbnîyâs, 1984: c. 1, k. 2, 12).

Yine 1371 senesinden itibaren yetimlerin mallarını yönetme ve gözetme işi, Şâfi kadısına olduğu gibi Hanefî kadısına da verilmeye başlandı. Serâcû'd-Dîn Ömer el-Hindî bu işe memur olan ilk Hanefî başkadısıydı (el-Makrîzî, 1997: c. 4, 345).

1382 tarihinde Sultan Berkûk döneminde, ilk defa olmak üzere önce Kudüs şehrine ardından da Gazze'ye Hanefî başkadılar tayin edilmişti (İbnîyâs, 1984: c. 1, k. 2, 324). Nureddin Alî b. Yûsuf el-Ensârî'de Medine'ye tayin olunan ilk Hanefî başkadısıydı (İbnîyâs, 1984: c. 1, k. 2, 94). el-Ensârî'nin temayüz eden bir yanı da evvela Şâfi iken daha sonra Hanefî olmasıdır. Onun tayininde bu mezhep değişikliği de etkili olmuş olabilir. Zira Berkûk Hanefî mezhebine taassubu ile bilinen bir sultandı.

Hanefî ve Şâfiler arasındaki mücadele ve gerginliğin en önemli sebeplerinden bir tanesi de bazı sultan ve emîrlerin, özellikle de Hanefî mezhebine mensup olanlarının mezhep taassubuna sahip olmasıydı. Sultan Tatar, Berkûk ve Emîr Yelboğa el-Ömerî gibi. Yelboğa el-Ömerî son dönemlerinde Hanefî başkadısını Şâfi başkadısının her bakımdan önüne geçirmek istemiş ve buna uygun amellerde bulunmuştu. Bunun üzerine ulemâdan pek çok Şâfi âlim ve fakih, kadı olarak atanabilmek maksadıyla mezheplerini Şâfi'den Hanefî'ye değiştirmişlerdi. Nureddin Alî b. Ahmed el-Ensârî, Hanefî mezhebine tahavvül ettikten sonra Medine'ye kadı olarak atanmıştı (İbn İyâs, 1984: c. 1, k. 2, 52, 94). Yine Yelboğa el-Ömerî, 1366 senesinde İbn Tolun Camii'nde yedi Hanefî müderrislerle derslere başlamış, müracaat eden fakihlere bir *irdeb* [Mısır'da 198 litreye karşılık gelen bir hacim birimi, Mutçalı, 1995: 317] kırk dirhem [Mısır'da 3.12 gram'a tekabül eden ağırlık birimi, Mutçalı, 1995: 267] buğday verilmesi kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine pek çoğu Şâfi mezhebinden Hanefî mezhebine intikal etmişti (el-Makrîzî, 1998: 3, 202).

Memlûkler zamanında başkadıların sayısının Sünnî mezheplere göre artırılmasının pek çok faydası olmuştur. Bunlardan ilki ve en önemlisi mezhep kadıların devlet nezdinde halkı temsil edebilmesidir. Diğer taraftan da onların şer'î, dinî ve mezhebî sorunlarına daha geniş ölçüde çözüm bulabilmişlerdir. Eskiden sadece Şâfi fikhına göre çözüm aranan, halledilmesi ve hüküm verilmesi zor konular, diğer mezhep fikhlarının da devreye girmesi ile daha kolay çözüme kavuşturulmuş ve halledilmiştir. Böylelikle de farklı mezheplere mensup ahalinin karşılaştığı problemler, kendi mezheplerinin hükümleri dâhilinde çözülebiliyor, halk sadece Şâfi fikhına mecbur bırakılmıyordu. Bir mezhebin kadısı meseleyi çözemediğinde diğer mezhebin kadısının devreye girmesi, meseleyi aydınlatmada yardımcı olmuştur. Buradan hareketle farklı mezhepten kadılar, gerekli gördükleri durumlarda dava dosyalarını birbirlerine havale etmişler, kendi mezheplerinin davaya ait tanımadığı imtiyazı diğer mezhep hükümlerinden istifade ederek halletme yoluna gitmişlerdi. (Selîm, 1962: 64-65; Rapoport, 2003: 220-221, 225-226).

Kadıların sayılarının artması, onların temel niteliklerini değiştirmemişti. Yani tüm kadılar, hangi mezhepten olursa olsun, hükümlerini Kur'an ve sünnete göre veriyordu. Bu anlamda adaletin dağıtımı daha da genişlediği için halk genel olarak bu uygulamadan memnundu. Tabanda bu uygulama kabul görmüştü. Şairler halkın memnuniyetini şiirleriyle ifade ettiler (İbn İyâs, 1984: C. 1, K. 1, 321-322). Hatta bazı hususi durumlarda halk bu durumdan kendi lehine istifade etmiş, mezheplerin bazı meselelere kendi aralarındaki farklı yaklaşımından faydalanarak, kendi davalarına uygun mezhep kadısına gitmişti (Rapoport, 2003: 222-223).

Mezhep temelli süregiden çatışma ve anlaşmazlıklar sadece davalılar arasında değil kadılar arasında da ortaya çıkıyordu. Bunun altında yatan sebep ise rekabet ve kıskançlık temelliydi. Üstelik görülen benzer davalara kendi mezhepleri uyarınca

farklı hükümler vermeleri yahut aynı mesele hakkında farklı fetvalar vermeleri aradaki ihtilafları daha da arttırıyordu. Bu ihtilaflar bazen birbirlerini tekfir etmeye kadar varıyordu.

1371 yılında Şâfi başkadısı Bahaeddin b. Ebî'l-Bekâ' ve Mâlikî başkadısı Burhaneddin İbrâhîm el-Ahnây arasında bir anlaşmazlık vukua geldi. Şâfi başkadısı olan Bahaeddin, bununla alakalı olarak “Eğer Mâlik b. Enes yaşasaydı ve bu meseleye görseydi, el-Ahnây'ı dinden çıkmış kabul ederdi” demişti. Onun bu sözüne karşılık, Mâlikî başkadısı el-Ahnây“ Sen kim oluyorsun da Mâlik'i bana hatırlatıyorsun? Allah'a yemin olsun ki başkası olsaydın boynunu vurdururdum” demiştir (el-Makrîzî, 1997: c. 4, 345-346).

1384 senesinin Ağustos ayında Haleb'in dört kadısı arasında büyük bir fitne ortaya çıktı ve birbirlerini fâsık olmakla itham ettiler. Sultan bu hadiseyi duyar duymaz bir gün içinde hepsini azletti. Şerefeddin b. Mes'ûd'u Şehâbeddin Ahmed b. 'Ömer er-Receb'in yerine Şâfi kadısı olarak, Muhibbü'd-Dîn Muhammed b. eş-Şihne'yi Cemâleddin İbrâhîm b. el-'Adîm'in yerine Hanefî kadısı olarak, Cemâleddin 'Abdullah b. en-Nahrîrî'yi İbnü Ebî 'Abdurrahman b. Rüşd'ün yerine Mâlikî kadısı olarak, Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Kâdî'l-Kudât Mûsâ b. Feyyâz'ı amcası Şehâbeddin Ahmed b. Şerefüddin b. Feyyâz'ın yerine Hanbelî kadısı olarak atadı (İbnîyâs, 1984: c. 1, k. 2, 349).

1419 yılında Sultan Melik Müeyyed Kâbe, Mescidü'l-Haram ve Hz. Peygamber'in odası ile alakalı onarım işleri için görüş almak maksadıyla dört mezhep kadısını ve ulemanın önde gelenlerini huzuruna davet etti. Toplantı esnasında Şâfi başkadısı Şemseddin el-Herevî, sultanın da hazır bulunduğu bir toplantı esnasında ve sultanın huzurunda diğer mezhep kadıları tarafından ağır sözlerle hakarete uğradı (el-Makrîzî, 1997: c. 6, 490).

1475 senesinde Kudüs'te bulunan Yahudi sinagogu tahrip edildiğinde, Hanefî başkadısı Emîn el-Aksarây sinagogun tahrip edilmesine ve yıkılmasına dair fetva vermişti. Şâfi başkadısı Serâcû'd-Dîn el-'Abbâdî ise sinagogun tahrip edilip yıkılmasına cevâz vermedi. Sultan, Şâfi başkadısının fetvasını muteber kıldı ve kabul etti. Dört mezhep başkadısı arasında bu fetva nedeniyle gerginlik oluştu ve birbirlerine ağır sözlerle hakaret ettiler. Şâfi başkadısı şu mısralarla hicvedildi:

Ey Yahudî Serâc, Kim Allah'ın dinine fetvâ verebilir,

Bütün Ehl-i Kitâb dediler ki, Ne yapsan Yahudîleri razı edemezsin (İbn İyâs, 1984: c. 3, 102-103).

Bazen başbaşkadılar, kendi mezheplerinden olmayan fakihlerin fetvalarına müdahale ederek onları cezalandırıyorlar, bu cezalar bazen hapis ve hatta ölüm cezasına varacak kadar ağır olabiliyordu. Hanefî başkadısı Celâleddin Muhammed

Kazvîni, Şeyhü'l-İslâm Ahmed b. Teymiye ve kardeşi Ziyeddin 'Abdurrahman'ı Dımaşk'ta hapse mahkûm etti. Hanbelî mezhebinin önde gelen âlimlerinden Şemseddin Muhammed b. Ebubekir b. Kayyim el-Cevziyye'de dövüldü ve Dımaşk'ta eşeğe bindirilerek teşhir edildi. El-Cevziyye, peygamberlerin şefaati hakkında ve Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ile alakalı olumsuz fikirler beyan etmişti. İbn Teymiye ise, "Talâk üç seferle gerçekleşir, bir sefer söylemekle olmaz diye fetva vermişti" (el-Makrîzî, 1997: c. 3, 89).

Mâlikî başkadısı Zeynü'd-Dîn b. Mahlûf, 1301 senesinde fakîh Fethü'd-Dîn es-Sekâfi'yi zındık olduğunu ispat ederek ölüme mahkûm etti. Ancak Şâfi başkadısı Takiyyü'd-Dîn Muhammed b. Dakîk el-'İyd, verilen kararı bozdu ve es-Sekâfi'nin beraat etmesini sağladı (İbn Hacer, 1988: 281). 1320 senesinde dönemin başkadılarından bir tanesi fakîh İsmâ'îl b. Sa'îd el-Kürdî'yi zındıklık ve açıktan günah işleme gerekçesi ile ölüme mahkûm etti. Başkadının verdiği hükmün doğruluğu diğer mezhep kadıları arasında bir tartışmaya sebep oldu (el-Makrîzî, 1997: c. 3, 32).

Aynı şekilde bir anlaşmazlık da 1383 senesinde Şâfi başkadısı Serâcü'd-Dîn Ömer el-Belkînî ile fakîh Bedreddin Muhammed es-Sâhib arasında vuku buldu. Anlaşmazlık o hale vardı ki, nihayetinde el-Belkînî, es-Sâhib'i kâfir ilan etti. Bunun üzerine dört mezhebin kadısı ile fakîhlerin ve ulemanın önde gelenleri arasında meseleyi görüşmek üzere bir toplantı düzenlendi ve nihayetinde İbn Sâhib'in tekfir edilmemesine karar verildi (İbn İyâs, 1984: c. 2, k. 1, 324).

5. Siyasî İktidarın Başkadılığa Etkisi

Mezhep başkadılarının sayısının artırılması, Memlûk sultan ve emîrlerinin, kadılar tarafından yapılan yargılama, fetvâ ve onların sahip oldukları salahiyetleri kullandıkları tüm sahalara karışma fırsatını elde etmelerine de sebebiyet vermişti. Bu durum başkadıların sahip olduğu makamın saygınlığını da düşürdü. Onlar siyasî iktidar sahiplerinin ellerinde, onların istedikleri tarzda fetvalar ve hükümler veren birer oyuncuğa dönüştüler (Âşûr, 1992: 175).

Eğer olur da başkadı, sultan yahut emîrlerden birisinin dediğine yahut yaptığına muhalefet edecek olur ise, horlanmaya, aşağılanmaya, tartaklanmaya ve dayağa maruz kalıyordu. Mallarına el konuluyor, hapse atılıyor ve en sonunda da başkadılıktan azlediliyordu. Bu duruma dair pek çok örnek vardır. Başkadı Muhammed b. 'Abdullah b. S'ad b. ed-Deyrî, *vekîlu's-sultân* aleyhine hüküm verdiğinde Sultan Melik Müeyyed araya girdi. Buna rağmen o hükmünde sabit kalınca Sultan, ed-Deyrî'yi başkadılıktan azletti ve fetvâ vermesine mani oldu (es-Sehâvî, 1992: c. 8, 89).

Başkadı 'Abdurrahman b. bintü'l-E'izz, Vezir İbn Sal'ûs'u çok kızdırmıştı. Çünkü başkadı bir şahsın birkaç vazifeye tayin işine yardımcı olmakta vezire yardım etmeyi reddetmişti. Başkadı bu sebeple büyük sıkıntılara duçar oldu ve başına gelmeyen

iş kalmadı. Ancak 1294 senesinde vezir öldükten sonra rahata kavuşabildi (İbn Hacer, 1988: 223). Başkadı Şehabeddin Ahmed b. Nâsır el-Bâ'evnî, sultanın *mâlu'l-eytâm*'dan bir miktar parayı ödünç(!) olarak alması için fetvâ vermeyince, Sultan Berkûk onu önce onu azledip tartakladı ve arkasından da hapse attı (es-Sehâvî, 1992: c. 2, 231). 1406 senesinde Sultan Melik Nâsır Ferec, Dımaşk başkadılarını tutuklattı ve onları tahkîr etti, mallarına el koydu (İbnîyâs, 1984: c. 2, k. 1, 781). Siyasi iradenin yargıya olan müdahale ve baskısından dolayı fakîhler ve âlimler arasından içlerinde Allah korkusu olanlar, kadılık görevinden imtina etmeye başladılar. Şeyh Şemseddin el-Kâyâtî 1445 senesinde başkadılık görevine tayin olmamak için kaçıp saklanmayı tercih etmişti. Bazıları ise 1387 senesinde Şeyh Nasreddin'in yaptığı gibi yapıyor ve kadılık görevine tayin olmadan önce, kararlarına müdahil olunmayacağı, hiç kimse için iltimas istenmeyeceği gibi şartları sultana şart olarak sunuyor, eğer şartları kabul olunursa görevi üstleniyorlardı ('Âşûr, 1992: 175).

Siyâsî otoritenin adalet sistemine doğrudan müdahil olup, kadıların kararlarına yön vermesi yahut kadılardan istedikleri hususlarda fetvalar almaları doğal olarak hem adalet sistemini hem de kadıların toplum içindeki itibarını zayıflatmış, insanlar adalete inanmaz, kadılara güvenmez hale gelmişlerdi. Hatta bazı hallerde kadıların verdikleri kararlar ve onların hayat tarzı halkı infiale sürüklemiş, halk galeyana gelerek kadılara saldırmıştır. Hanefî başkadısı Hüsameddin el-Ğavrî evinde halkın hücumuna uğramış, evi yağmalanmış, baskıncılar başkadının sakallarını yolmuşlardı (el-Makrîzî, 1997: c. 3, 353).

Aslına bakılırsa sultanlar adlî sistemdeki bu bozulmanın en mühim müsebbiplerinden idiler. Zira onlar, başkadıları ve kadıları, fakihler arasından liyakat ve yeterliğe göre seçmiyorlardı. Aksine, onlar fakihler arasından en yüksek rüşveti vereni kendilerine kadı olarak tayin ediyorlardı. Kadılık alıp satılan bir unvan haline gelmişti. Göreve getirilen kadılardan bazıları da, makamlarını muhafaza edebilmek maksadıyla sultanlara rüşvet veriyorlardı (ez-Züheylî, 1995: 405-407). Bundan en büyük zararı da adalet sisteminin gördüğü muhakkaktır. Tayin olunan başkadı ve kadılar daha yerine alışıp doğru dürüst çalışmadan azledilip yerine yenisi getiriliyordu. Memlûk tarihi içinde tayin olunup arkasından azlolunan, tekrar tayin olup tekrar azlolunan başkadı ve kadıların sayısının ziyade oluşu, siyasi otoritenin yargı üzerindeki etkisinin en önemli belirtisidir. Değişen sultanların yahut emirlerin sudan bahanelerle sık sık başkadıları onların da kadıları değiştirmesi ülkenin adalet sistemini doğrudan etkilemiştir. Tayin olunan başkadı ve kadılar, daha yerlerine alışmadan görev yerleri değiştirilmiş yahut azledilmişlerdir (es-Suyûtî, 1967: 167-192; ez-Züheylî, 1995: 405-407).

6. Sonuç

İslam Devletlerinde adalet müessesinin en önemli unsuru olan kadı, aynı zamanda dinî hayatın da vazgeçilemez bir parçası idi. Hz. Peygamber zamanından beri kadılar eliyle yapılan adaletin tevzii, süreç içerisinde, İslam dinindeki gelişme ve değişimlere bağlı olarak farklılık kazanmıştır. Başkadılık müessesesi bu gelişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve halifenin kadıların tayin ve terfi işlerini üstlenmiştir. Diğer taraftan da başkadılar, buldukları devletin tebaasının ağırlığına ve devletin dinî siyasetine göre, Sünnî (Şâfi, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî) yahut Şî mezheplerden olmak kaydıyla tayin edilmişlerdir. Bu cümleden olmak kaydıyla, Mısır'da müesses yahut Mısır'ı kontrol eden devletler Fatımîler dönemi hariç tutulursa, Sünnî yönetim anlayışına sahip olmuşlar, adalet sistemi de tabii olarak bu anlayış üzerine tesis olunmuş, başkadı da Sünnî ekolüne mensup olmuştur. Mısır, İmâm Şâfi'nin hayatının son dönemlerini geçirip medfün olduğu yer olmasından mütevellit, Şâfi mezhebinin mensupları diğer mezheplere ağır basmış ve Mısır merkezli devletlerin başkadıları da her zaman için Şâfi mezhebinden seçilmişti. Lakin 1250 senesinde kurulmuş Memlûk Devleti'nin beşinci sultanı olan Baybars, başkadıların sayısını dörde çıkarmış ve Sünnî mezheplerin her birinden birer tane başkadı tayin etmiştir. Bunun sebebi olarak ise diğer mezhep mensuplarına da adalet hususunda gözetmek, Şâfi başkadısının yükünü hafifletmek, Şâfi başkadısının nüfuzunu kırmak gibi sebepler hem kaynaklar tarafından hem de konuya dair çalışmaları olan araştırmacılar tarafından zikredilmektedir. Memlûk sultan ve emîrlerinin kahir ekseriyetinin Hanefî mezhebine mensup olması da bütün bu sebepleri desteklemektedir. Ancak başkadıların sayısı dörde çıktıktan sonra da devletteki Şâfi başkadısının nüfuzu devam etmiş, başkadılar arasında en muteber ve yetkiye sahip olanı olmuştu. Bu durum, tebaasının çoğunluğu Şâfi mezhebi mensubu olan Memlûk Devleti için normal olarak kabul edilse, bazen mezhep taassubuna sahip emir ve sultanlar ile diğer mezhep başkadıları tarafından bir mesele haline getirilmiş, özellikle de Şâfi başkadısına karşı Hanefî başkadısının yetkilerini genişletmek bazen olumsuz hadiselerle sebebiyet vermişti. Zira bundan önce dinî ve adli meselelerde tek merci olan Şâfi başkadısının otoritesi tezyif olunmuştu. Diğer taraftan, başkadıların sayısının artması, bu makamın özellikle de sultanlar ve emirler nezdinde itibarının azalmasına sebebiyet vermiş, siyâsî iktidar sahipleri, adli ve dinî meselelere başkadılar üzerinden çok daha fazla müdahale eder olmuşlardı. Ancak dinî taassubun kesif olarak yaşandığı bir dönemde ve coğrafyada Baybars'ın bu kararının, sebeplerden bağımsız olarak, zamanına göre hatta içinde bulunduğumuz zamana göre dahi oldukça reformist bir yaklaşım olduğunu da ifade etmek gerekir. Zira O, kendisinden önce icra edilmeyen bir uygulamayı faaliyete geçirmiş diğer üç Sünnî mezhebin kadılarının Şâfi başkadısının yardımcıları olarak değil, teorik olarak onunla aynı statüde temsilinin yolunu açmıştı. Onun mezheplere karşı bu eşitlikçi ve müsamahakâr yaklaşımı, diğer Memlûk sultanları tarafından da devletin yıkılışına kadar devam ettirilmişti.

Kaynakça

- Allouche, Adel. (1985). "The Establishment of Four Chief Judgeships in Fatimid Egypt", *Journal of The American Oriental Society*, Vol. 105, No: 2
- ‘Âşûr, ‘Abdu’l-Fettâh .(1992). *el-Muctema’l’l-Mısrî fî ‘Asri Selâtîni’l-Memâlik, Kâhire: Dârü’n-Nehdeti’l-‘Arabiyye.*
- Atar, Fahrettin. (2001). "Kadı", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, C. 24.
- Escovitz, Joseph H. (1986). "The Establishment of Four Judgeships in The Mamluk Empire", *Journal of The American Society*, Vol. 102, No: 3
- İbn Hacer, Ahmed b. ‘Ali Muhammed Ömer. (1988). *Ref’u’l-İsr ‘an Kudâti Mısr*, Tah. ‘Ali Muhammed Ömer, Kâhire: Mektebetü’l-Hancî.
- İbn Haldun. (2017). *Mukaddime*. Haz. Süleyman Uludağ, Ankara: Dergâh Yayınları
- İbn İyâs, Zeynü’d-Dîn Muhammed b. Ahmed el-Haneffî. (1984). *Bedâü’z-Zuhûr fî Vakâ’üü’d-Duhûr*, Tah. Muhammed Mustafâ, Kâhire: Hey’etü’l-Mısrıyyeti’l-‘Amme li’l-Kutub.
- İbn Kesîr, ‘İmâdü’d-Dîn Ebi’l-Fidâ’İsmâ’îl İbn Ömer. (1997). *el-Bidâyet v’en-Nihâyet*, Tah. ‘Abdullah b. ‘Abd el-Muhsin et-Turkî, c. 17. Kâhire: Dâru Hecer
- el-Kalkaşandî, Ebû’l-‘Abbâs Ahmed b. ‘Ali. (1922). *Subhu’l-‘Aşâ fî Sinâ’ati’l-İnşâ*, c. 4, Kâhire: Matbatü’l-Emîriyye.
- Kopraman, Kâzım Yaşar. (2005). "Memlûkler Döneminde Mısır’da Sosyal Hayat", *Makaleler*, Haz. E. Semih Yalçın, Altan Çetin, Ankara: Berikan Yayınları.
- Mâcid, ‘Abdü’l-Mün’im. (1979). *Nuzumu Devletü Selâtîni’l-Memâlik ve Rusûmihim fî Mısr*, Kâhire: Mektebetü’l-Enceli’l-Mısrıyye.
- el-Makrizî, Takiyyü’d-Dîn Ahmed b. ‘Ali. (1997). *Kitâbu’s-Sülûk li Ma’rifeti’d-Düvelü’l-Mülûk*, Tah. Muhammed Abdu’l-Kâdir Atâ, c. 1, 3, 6, 5. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.
- . (1998). *el-Mevâ’izü’l-İtibâr bi Zikri’l-Hıtat ve el-Âsâr*, Tah. Muhammed Zeynuhum Medihæş-Şerkâvî. Kâhire: Matbaa Medbûlâ.
- Muçalı, Serdar. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık.
- Nielsen, Jorgen S. (1984). "Sultan al-Zahir Baybars and the Appointment of Four Chief Qadis, 663 / 1265", *Studia Islamica*, Paris, S. 60
- Rapoport, Yossef. (2003). "Legal Diversity in The Age of Taqlid: The Four Chief Qadis Under The Mamluks", *Islamic Law and Society*, Vol. 10, No:2
- Selîm, Mahmûd Rızk. (1962). *Asru Selâtîni’l-Memâlik ve Netâcihi’l-‘İlmî ve’l-Edebî*, c. 2. Kâhire: Mektebetü’l-Edeb.
- Şeker, Mehmet. (2017). "Fâtımîlerde ve Memlûklerde Dört Mezhep Başkadılarının Tayini", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi* 82, Ankara, 163-170.

- en-Nüveyrî, Ahmed b. 'Abdu'l-Vahhâb. (2004). *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Tah. Mufîd Kameyuha, c. 30. Beyrût: Dâru'l-Kütubi'l-'İlmiyye.
- es-Sehâvî, Şemsü'd-Dîn Muhammed b. 'Abdu'r-Rahman. (1966). *ez-Zeyl alâ Ref'i'l-İsr*, Tah. Cevde Hilâl, Muhammed Mahmûd Seb', Kâhire: Dâru'l-Mısriyye.
- . (1992). *Ed-Dav'ü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, c. 2, 8. Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- es-Suyûtî, el-Hâfız Celâlü'd-Dîn 'Abdu'r-Rahman. (1967). *Hüsnü'l-Muhâdara fî Târihi Mısır ve'l-Kâhire*, Tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, c. 2. Kâhire, Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye.
- ez-Zuheylî, Muhammed. (1995). *Tarihü'l-Kadâ'fi'l-İslâm*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr.